

Idéer om interaktion mellan människa och häst

En föränderlig historia

ULLA EKSTRÖM von ESSEN

Sedan åtminstone 5000 år tillbaka i tiden har människor ägnat sig åt att tämja hästar och använda dem för olika ändamål. Hästhantering och ridkonst är praktiker som bygger på tradition och tillägnad erfarenhet. Men deras utveckling avspeglar också den tid och det sammanhang som de utövas i. Som idéhistoriker är jag intresserad av hur praktiker mellan människa och häst, och idéer om dem, kan förstås i relation till det omgivande samhället. Från 1600-talet, då en mer systematiserad ridkonst etablerades, till idag har det skett mycket omfattande samhällsförändringar. Den feodala ordningens upplösning, revolutionerna, medborgarstaten, industrialiseringen, demokratiseringen, den ökade fritidskonsumtionen, genomslaget för ekologiskt tänkande, och den allt tilltagande individualiseringen, är olika exempel på strukturella förändringar som påverkat människans relation till hästen och utvecklandet av teorier och tänkesätt om den.

god hästkultur där människan odlat en känslighet för och kärlek till hästen. Likaväl har det alltid funnits andra förhållningssätt där den reducerats till ett naturens redskap, fritt att förfoga över för människan. I ett mer övergripande västeuropeiskt historiskt perspektiv har den gängse inställningen till hästen fram till slutet av 1900-talet varit att den är en lägre stående varelse vars uppgift är att tjäna människan. Man har utgått från att människan med sitt förnuft ska – och har rätten att – styra, exploatera och förfina de naturliga krafter som hästen representerar. Det betyder dock inte att det inte har utvecklats förhållningssätt som byggt på omsorg och vänskap till hästen. Det gäller i synnerhet desom arbetat nära hästar och utvecklat praktisk kunskap om dem, såsom flera av de hästpraktiker vi kommer att möta i denna artikel.

Jag kommer att göra nedslag i några västeuropeiska teoretiska texter kring ridkonst och hästar från antiken till idag. Mina frågor handlar om hur idéer kring interaktion mellan människa och häst har formulerats i olika tidsperioder och sammanhang. Vilka ridideal har funnits och hur har de motiverats? Hur har hästen beskrivits? Vilka egenskaper har den tillskrivits? Hur har hanteringen, bemötandet och utbildningen av hästen formulerats? Vilka likheter, skillnader och motsättningar framstår som fruktbara att undersöka om man jämför med idag, och hur kan förändringarna i så fall förklaras? Urvalet av texter är grundat på vad som funnits i svensk eller engelsk översättning och vad jag funnit relevant för att illustrera de förändringar jag velat fokusera på.¹

ANTIKEN

Under den grekiska antiken fanns föreställningen om en grundläggande likhet mellan människan och naturen, då man ansåg dem skapade ur samma element. Det innebar dock vanligen inte att man betraktade djuren som individer eller att deras känslor ansågs värda någon hänsyn.² Cirka 360 f. Kr. formulerades den äldsta skrift i ridkonst som vi har tillgång till idag, nämligen den grekiske fältherren Xenofons (f. ca 425 f. Kr) ridlära, *Peri Hippikes*.³ Xenofon var en bildad person – filosof, historiker och lärjunge till Sokrates.⁴ Samtidigt var han en erkänt skicklig hästmänniska. Han har uppmärksammats för sin kloka, stoiska och humana attityd och sägs ha översatt Sokrates plikt- och dygdlära, samt dialogiska förhållningssätt till relationen med hästen:⁵

Man ska aldrig handskas med hästen i vredesmod. Att lära sig det och vänja sig vid det är viktigast av allt för den som umgås med hästar. Ty vreden är blind och åstadkommer ofta sådant som man får ångra.⁶

Men han föreskrev ändå ganska hårda tag för att forma det beteende som önskades:

Först och främst måste man ha skaffat sig minst två brett. Det ena ska vara slätt och ha rätt stora trissor. Det andra ska ha tunga trissor med mindre diameter, men taggvalsarna ska vara skarpa för att hästen när han fattar bettet ska släppa det ifrån sig i rädsla för taggigheten och sedan när han får det släta bettet istället, bli så belåten med att det är slätt att han även med det släta bettet gör vad han tränats till med det skarpa. Om han emellertid inte respekterar det därför att det är så slätt och ideligen stöder på det, sätter vi

stora trissor på det släta bettet; av dem tvingas hästen att öppna munnen och släppa bettet ifrån sig.⁷

Idealet var alltså inte att hästen skulle tugga på bettet och en jämn kontakt med tygeln, utan man red på lång tygel, hästens skulle ha öppen mun och »släppa bettet ifrån sig». Tygelkontakt förekom endast vid förhållning och vändning. Troligen blev hästarna ganska illa tilltygade i munnen och en antik hästmålare, Apelles, ska ha haft enorma svårigheter med att återge det blodiga skummet kring munnen på en häst. Han sägs ha lyckats först när han i förtvivlan kastade sin med färg indränkta svamp på tavlan.⁸ Man använde vanligen munkorg på hingstarna (man red enbart på hingstar) för att de bet människor och andra hästar.

Xenofon betonar att det är med belöningar man får hästen till lydnad. Belöningarna kan vara att plågan upphör, eller att hästen får gå hem till stallet och maten. Man ska aldrig tvinga:

[...] det som hästen utför under tvång, det har han inte förstått och det blir heller inte vackert. Det är som om man skulle driva på en dansare med piska eller spik. [...] Om man vid vanlig ritt driver honom tills han badar i svett, men däremot genast sitter av och betslar av när han rest sig vackert (i levad eller pesad, min anm.), då kan man vara säker på att han sätter igång med att resa sig av egen fri vilja.⁹

Det har i ridlitteraturen skapats en kanon som ständigt upprepar hur »vänlig och inkännande» Xenofons hästhållning är, men en läsning av hans text ger inte, enligt min mening, så mycket stöd för det. Inte heller för att han, som också ofta påstås, uppvisar ett intresse för hästens personlighet och

känslor. Det tycks mer handla om en insikt i att om hästen slipper ett obehag vid den exakt rätta tidpunkten så kan man lätt få den att upprepa det beteende som gav ett slut på pinan. Detta ska människan göra med ett balanserat sinnelag.

Ett hundratal år efter Xenofon slog en av antikens filosofiska giganter, Aristoteles (300-talet f.öre Kr.), fast att den stora skillnaden mellan människor och djur handlade om *förnuftet*. Endast människan ägde förnuft. Kristendomen skulle senare göra en symbolisk åtskillnad mellan å ena sidan människan, med en skärva av Gud inom sig, och å andra sidan naturen, som människan i egenskap av Guds like var satt att förvalta. Denna förvaltartanke utvecklades inom kristendomen på olika sätt. En tolkning blev att det var fritt fram för människan att exploatera vad hon ville i naturen, en annan tolkningstradition menade att förvaltarskapet var förenat med ett omfattande ansvar. Detta har lett till utvecklandet av olika attityder till vilken sorts ansvar människan har i relation till djur och natur. Själva grundtanken om människans förnuftighet och överhöghet i skapelsen har emellertid inte ifrågasatts i det västerländska tänkandet förrän under de två senaste århundradena.

MEDELTID OCH RENÄSSANS

I den gamla feodalkultur som präglade Europa från tidig medeltid fram till 1700-talet var hästen den krigande överklassens attribut. Adelns riddare hade resurser att hålla hästar och ingick i de arméer som härjade i ett Europa som mest liknade en mosaik av konkurrerande småstater. Hos den krigande aristokratin representerade hästen makt, styrka, stil och rikedom. Det var här man hade råd med något

så kostsamt som att hålla hästar, utbilda dem och utveckla kunskapstraditioner kring dem. Inom aristokratin fanns också de kulturellt förankrade incitament som behövdes. Att kunna rida, fäktas, kriga och föra sig till häst var en självklar del i utbildningen för varje ung adelsman.

Medeltidens riddare i tunga rustningar av metall behövde kraftiga och starka hästar och de måste ha varit mycket orörliga när de väl kom upp på hästen. Ridkonsten var kanske inte så sofistikerad. På torneringar red man rakt fram i hög fart hållandes en lång och tung lans med målet att störta den mötande ryttaren ur sadeln. Under renässansen (1350–1500-talen) förändrades ridstilen. Nu kom ridkonsten att förfinas och utvecklas i en mer systematisk form, till det vi idag kallar klassisk ridkonst. Denna utveckling tog sin början i Italien, där idén om *huomo universale*, universalmänniskan tog form. Universalmänskoidalet föreskrev en utbildning i *artes liberales* – de fria konsterna (musik, aritmetik, geometri, astronomi, grammatik, dialektik och retorik). Dessa skulle kompletteras med en fysisk kultivering av människan. En *huomo universale* var lärd, men också en skicklig fäktare, gymnast och inte minst ryttare. Att behärska ridkonst fick nu ett högt egenvärde som bildnings- och statusmarkör.

Renässansen präglas av återupptäckten av de antika tänkarna. En av dem var Xenofon. Ett visst inflytande från honom kan anas hos den napolitanske adelsman som ofta nämns som den klassiska ridkonstens »fader» – Frederico Grisone.¹⁰ Han grundade en ridakademi i Neapel 1532 som då betraktades som Europas främsta. En förklaring till Grisones ryktbarhet och inflytande är att han skrev en ridlära

som via den nya boktryckarkonsten blev vida spridd.¹¹ Ridkonsten hade med denna börjat få en mer systematiserad teoretisk överbyggnad och »Den Napolitanska Ridkonsten» blev ett begrepp.

Renässansens fokus på individen var en grogrund för en hård extrovertism som Grisone på många sätt representerar. En duglig man skulle utmärka sig individuellt genom att ha *virtu*, vilket uppfattades som en (manligt definierad) duglighet som byggde på vilja, styrka, mod och förmåga att göra sig gällande. Hästen var för Grisone en lägre stående varelse, ett stycke natur som skulle förfinas av människan via hennes förnuft och skicklighet. Den var i grunden lat och elak och skulle behandlas hårt. Hans syn på hästen var att den var ett slags mekanism som med de rätta medlen skulle få att utföra de uppgifter och rörelser som eftersträvades. Enligt honom var det genom travarbetet, med sin symmetriska benrörelse, som man bäst byggde upp en hästs muskulatur och balans.¹² Grisone konstruerade en mängd olika brett som med sin mekaniska verkan, och ibland mycket vassa utformning, skulle få hästen att reagera »rätt». Röstkommandon tycks han också ha betraktat på samma mekaniska sätt. Han har till och med notat hur de ska utsägas i sin ridlära.¹³ Grisone hade teorier liknande Xenofons om sits och hjälper, men delade inte dennes tålmodiga inställning till hästen om den skulle göra motstånd. Då förespråkade han grymma metoder såsom taggiga brett, att sporrhugga hårt, tvinga med piskor eller binda fast en levande igelkott under svansen.

46 Grisones inställning visar på den ena polen i en spänning i synen på hästen som kanske är lika gammal som häst-

hållningen själv. Nämligen å ena sidan idén att hästen av naturen är en amoralisk eller ond varelse som måste brytas ned först, för att sedan fås att lyda människan och »byggas upp» igen. I den andra polen finns uppfattningen att hästen av naturen är god och inställd på samarbete, att den kan bli en arbetspartner som gärna vill göra sitt bästa. För att vinna detta förtroende måste människan behandla hästen med respekt, lugn, oändligt tålmod och bestämd vänlighet. Olika varianter av detta spänningsförhållande möter en genom hela ridkonstens idéhistoria.

Under 1500-talet försköts alltså ridkonsten från att vara en tung krigsteknik i rustningar på starka stabila hästar till en mer utvecklad konst där man visade upp temperamentsfulla och känsliga djur. De tidiga italienska teoretikerna i ridkonst kallades *cavallerizzi*. En sådan cavallerizzi var Giambattista Pignatelli (ca 1525–1600) som byggde vidare på sin lärare Grisones metoder. Pignatelli publicerade aldrig något om sina idéer om ridkonst, men han ska bland annat ha lagt stor vikt vid det gymnastiska och lösgörande värdet av ridning på volter och åttor.¹⁴

Nu hade kungligheter ute i Europa börjat se det som ett nödvändigt och modernt attribut att ha en cavallerizzi från någon av de italienska akademierna för att lära upp blivande monarker enligt ridkonstens alla regler. Pignatellis elever Salomon de la Broue (ca 1530–1610) och Antoine de Pluvinel (1552–1620) fick arbete vid hovet i Frankrike och startade ridakademier där. Hit förflyttades centrum för den fortsatta utvecklingen av ridkonsten. Salomon de la Broue publicerade den första franska ridmanualen 1602 under titeln *La Cavalerie Française*. En del källor menar att de la Broue

förespråkade hårda metoder och var mycket inspirerad av Grisone, andra hävdar att han i sina texter liksom Pluvinel förespråkade vänlighet i relation till hästarna. Han var också angelägen om att hästarna skulle vara lätta i munnen och red in sina hästar på enkla tränsbett, istället för stång. Han betonade vikten av en stadig kontakt med hästens mun och en vertikal huvudposition.¹⁵

Pluvinel grundade sin ridakademi i Paris 1594. Här förfina- nades nu de rörelser ur den höga skolan som utvecklats på slagfältet till en konst som visades upp i nya arkitektoniskt avancerade ridhus och på tidens ryttarspel och *carouseler* – ett slags riduppvisningar på mycket avancerad nivå där man gärna klädde ut både hästar och ryttare till exempelvis ant- ikens gudar.¹⁶ Barockens välutbildade häst var ett prålande uppvisnings-, och skrytobjekt, knappast en stridshäst. Vem utbildar en häst i en massa år i den högre skolan för att den ska dö i ett slag? Nej, detta var ridning som konst, underhåll- ning och statusmarkör.

Pluvinel var ridlärare till Ludvig XIII, och hans mest kända ridlärare är utformad som en spirituellt och hövlig dia- log mellan honom och den då 16-årige kungen.¹⁷ Pluvinel representerar den klassiska humanism som pekar fram emot upplysningen.¹⁸ Ledmotiv för honom var vetenskaplig- het, tålmod, mildhet och *bienséance* – ett under barocken viktigt begrepp som innefattade återhållsamhet, förnuft, balans och icke-våld.¹⁹ Han gick explicit tillbaka till Xeno- fon och inspirerades av dennes tilltro till hästens interak- tionsförmåga. Människans moraliska överlägsenhet skulle bevisas genom den grace som bara den häst kan uppvisa som uppskattar samarbetet med människan. Det är först

med Pluvinel man kan tala om en reell återkoppling till Xenofons »gentling attitude» och ett brott med traditionen av »bending and breaking the horse», hävdar Nelson.²⁰ Det var Pluvinel som introducerade skolorna på flera spår. Det sägs också ofta att han är pelarernas upphovsman, men pelarer användes redan under antiken.²¹ Kanske var det snarare hans läsning av Xenofon som fick honom att använda dem.

Pluvinels empatiska inställning till hästen låg därmed långt ifrån den mekanistiska syn på djuren som snart skulle komma att bli tongivande. Den mycket inflytelserike landsmannen och filosofen René Descartes (1596–1650) menade att djur – till skillnad från människor – inte kunde tänka och heller knappast hade känslor utan var ett slags levande, men själlösa, automater. Hans anhängare, cartesianerna, kunde hävda att en slagen, ylande och slingrande hund inte alls led, utan att detta fenomen var att jämföra med en orgel som lät om man tryckte på tangenterna. Descartes' utbredda lära utgjorde därmed den bästa tänkbara rationaliseringen för det sätt på vilket djuren vid den här tiden inte sällan behandlades. Ett alternativt synsätt som erkände att djuren kunde lida, och faktiskt gjorde det, skulle ju istället ha skapat utrymme för mänsklig skuld, och funderingar över motiven hos en Gud som tillät att djuren utsattes för oförtjänt elände i så stor skala som faktiskt skedde.²²

Vi kan konstatera att så länge hästen bidrog till ägarens nytta eller självaktning kunde den vid denna tid kanske ha ett någorlunda drägligt liv, men många mindre värdefulla hästar utnyttjades säkert till sin yttersta gräns, för att när de var utslitna dödas för värdet av sin hud. Jag citerar ett sorgligt vittnesbörd från en engelsk predikant från 1600-talet:

Hur många gånger har jag inte sett dem dignande under sina bördor, på darrande ben och med såriga ryggar söka sig till vägkanter och ängar för att nappa åt sig lite gräs. Många gånger har jag hört och beklagat dem där de stönat under orimliga bördor och piskats vidare av obarmhärtiga pådrivare tills de slutligen genom detta grymma missbruk, blivit förstörda och slängts i ett dike där hundar fått gnaga på dem.²⁵

Man ska dock komma ihåg att 1600-talet var en tid då inte heller särskilt många människor ägde de rättigheter till sina liv och kroppar som betraktas som självklara idag. Slaveri, livegenskap och fruktansvärda kroppsbestraffningar var fram till slutet av 1700-talet sällan ifrågasatta.

1700-TALET

Det skedde en allmän humanisering under upplysningens 1700-tal. Slaveri, prygling och dödsstraff började ifrågasättas, vilket också avspeglas i synen på djuren. Medlidande, godhet och barmhärtighet blev – åtminstone i vissa sammanhang – nya honnörsord.²⁴ Denna förändring märks i den kompilation av texter härrörande från William Cavendish, »hertigen av Newcastle» (1592–1676) som den franske veterinären och hästkännaren Claude Bourgelat (1712–1779) publicerade 1744 under titeln *Nouveaux Newcastle*.²⁵

Bourgelat, var i likhet med hertigen av Newcastle en tidstypisk universal människa och föreståndare för Lyons akademi för ridkonst där unga adelsmän fortfarande fostrades i fäktning och ridkonst jämte matematik och musik för att kunna föra sig i aristokratins miljöer. Bourgelat var en upplysningsman, vän med Voltaire och medförfattare till

den stora *Encyclopedin*, där all mänsklig kunskap nu skulle sammanställas. Hans ambition att sammanställa de spridda skrifterna av »den store hertigen» var alltså ett led i den allmänna upplysningstradition i vilken han ingick.

Liksom sin svenska översättare Pehr Wargentin, var Bourgelat en representant för de framåtblickande aktörer inom adeln som via de nyetablerade akademierna nu ville vetenskapliggöra och teoretisera erfarenhetsgrundade praktiker som traditionellt varit knutna till adeln, så som krigskonst eller ridkonst.²⁶ Bourgelat ville i *Encyklopedins* anda föra fram ridkonsten som en *vetenskap*, byggd på universella regler som skulle formuleras och spridas, så att alla kunde utöva dem och därmed snabbare och effektivare lyckas med sin ridkonst. Den för upplysningen så typiska nyttotanken är tydlig; hur skulle man kunna sprida ridkonsten till flera och bygga vidare på dess fullkomning om man inte hade teorier och regler?

Jag vet att en falsk grundmening nu för tiden styrer deras omdömen som tilvälla sig namn af Kännare. Jag vet att de inbillar sig det *utöfvingen allena* kan leda til fullkomlighet. [...] Men som Rid-konsten är en vetenskap, och all vetenskap måste hafwa sina grundregler, emedan sanning ej stöder sig på et blindt tycke; så blifwer theorie alltid nödvändig. Hvad kan man göra sig för hopp om en menniska, som icke ledes af annat än en lång öfning, som ej annat kan vara än oviss? Han förmår hwarken framge skäl till det han gör eller uplysa mitt begrep, och göra mig delaktig av det han tror sig veta. Under hvad sken skal jag då anse honom för min Mästare?²⁷

Det fanns alltså en medvetenhet om spänningen mellan praktisk och teoretisk kunskap hos upplysningstänkare som Bourgelat. Man tänkte sig att den praktiska kunskapen – »konsten» – behövde sin teori, dels för att enklare kunna spridas till många, men också för att bevisa dess värde. Men det fanns också en för tiden typisk och överdriven tro på att det skulle gå att formulera regler, principer och manualer för den avancerade praktik som god hästhantering och ridning utgör.

Nya Newcastle genomsyras av en pragmatisk men också välvillig inställning till hästen. »Tolamod» är det som krävs vid utbildning av hästar: »[K]om ihog at du skulle hafva mindre förnuft än kreaturet, som du vil lära, om du ville, at det strax på en gång skal lyda». ²⁸ Det finns ett starkt och närmast mekanistiskt fokus på ryttaren. När hans sits och hjälper är enligt reglerna kommer hästen att reagera »rätt». Hästen framställs här som ett instrument som ska »hielpas», men också »agas». ²⁹ Lår och sits ska hållas stilla, lårens flatsida ska ligga mot hästen och låren får inte klämma. Målet med ridningen är att få hästen på bakdelen, samlad och »sluten». Den förnämligaste förmågan en ryttare har är »empfintligheten» i handen. Det är viktigt med en känslig och »qvick» hand, men det finns inget särskilt mått på det som krävs »ty empfintligheten i hästars munnar är ävfen så olika som den är i olika folks händer». ⁵⁰ Handen måste vara »stadig, lindrig och lätt» beroende på omständigheterna. ⁵¹ När det gäller handens kunskap formuleras den mindre mekanistiskt och mer i termer av att förstå *när* den ska vara stadig, lindrig eller lätt. Rösten däremot, är ett »narraktigt» hjälpmedel. Kuskar och stalldrängar visslar och pratar men

inte beridaren. Rösten väcker bara »förundran» hos hästen och »medförer ingen empfindlighet». ⁵²

Hästar kan lätt förstöras, enligt hertigen. Om en okunnig tillåts göra övningar med hästen kan effekten »blifva så skadelig, at hon ej allenast gör hästen ledsen, utan ock uttröttar och skämmer honom för all sin tid». ⁵³ Att en häst sätter sig emot »förorsakas oftast af Ryttarens okunnighet». Fler orsaker kan dock finnas: hästens »okunnighet, hans elaka vilja och hans oförmögenhet». ⁵⁴ Ryttaren måste utgå ifrån att hästen »icke kan veta vad man vill hafva ut av honom». Först ska man ta reda på om hästen är förmögen. Är han frisk? Orkar han, är han smidig nog? Sedan måste man använda tålmod, och om han fortsätter att sätta sig emot vara sträng. Ryttaren behöver alltså ha förmågan att förstå *varför* hästen sätter sig emot. Är det hans egenskaper och kynne eller hans »skapnad»? Fyra egenskaper gör en häst »felaktig och elak»: »nemligen svaghet, tyngd, brist på mod och änteligen lättja». Fyra andra egenskaper gör en fullkomlig häst: »styrka, lätthet, hurtigt mod och lätt begreb». Hos många individer blandas dessa egenskaper och det orsakar »åtskilliga olika naturer hos hästar». ⁵⁵ Här finner vi alltså en uttalad medvetenhet om att varje häst är unik och måste behandlas individuellt.

Råden kring hur man löser problem är ofta väldigt lika dagens. Det handlar om att få hästen trygg, mycket upprepning och att övningarna är genomtänkta och avslutas när hästen känner att den lyckats. Mild »aga» måste brukas, men bara när vänlighet och tydlighet prövats först utan framgång och man kunnat utesluta att felet inte beror på att hästen är skadad eller för svag för uppgiften. Aga gör nämligen allt

som oftast hästen »undersam och tvehogsne». Här beskrivs hästarna utifrån tidens humoralpatologiska lära där dysfunktioner har med obalans i kroppsvätskorna att göra. Är hästen »melancholisk eller flegmatisk» så mister han både mod och styrka av att agas. En sådan häst behöver korta och enkla övningar som upprepas ofta. Är han »coleriskt hetsig och qvick av sig, så blifwer han förtvivlad» av aga.⁵⁶

Enligt hertigen har hästen omdöme. Istället för att aga bör »en Ryttare snarare söka arbeta på hans begreb, än på hans kropp: ty hästen har inbilningsgåfva, minne och omdöme: arbeta på dessa tre egenskaper, är alltid säkraste medlet att lyckas.»⁵⁷ »Aga» ses alltså som en given del i hanteringen av hästar även om den omgärdas av restriktioner som motiveras med såväl nyttoargument (hästen lär sig långsammare) som moraliska argument (hästen blir förtvivlad). Vid den här tiden var »aga» ett självklart och icke-problematiserat grepp vid all form av uppfostran. Husbonden hade sedan medeltiden laglig rätt att aga dem han hade ansvar för i hushållet. Denna rättighet tolkades inte sällan som en samhällselig skyldighet att aga bort oarter och aga in tukt och förmaning i sin hustru, sina barn, sitt tjänstefolk och sina djur.⁵⁸

Det omdöme hos ryttaren som *Nya Newcastle* försöker forma kan sammanfattas i: »vik aldrig från den stora hufvud-satsen, at man måste hålla medelvågen emellan en alt för blödig lämpa och alt för sträng aga; rätta hästens övning efter den styrka man finner honom hafva och hvad han, genom flitig och ständig undervisning, bör lära, efter des minne; bruka ock hot, aga, eller smek, alt eftersom han tol och är modig til.»⁵⁹ Det är alltså hela tiden fråga om en bedömningskonst som ska göras, men hur eller på vilka

grunder som besluten ska fattas om huruvida man ska låta hästen vila eller gå hårdare fram med den, är hertigen fåordig om. Den praktiska kunskapen är undflyende till sin karaktär och svår att manualisera mer konkret.

Fram till och med 1700-talet var rididealet att hästen skulle arbeta med en mycket lätt framdel, en hög grad av samling och mycket styrka och stabilitet i bakdelen. Den skulle bokstavligt talat sätta under sig bakdelen och vara så muskulärt uppbyggd att den klarade att stå i levad eller hoppa från stillastående. Andra hälften av *Nya Newcastle* handlar om hur man lär hästen de olika sprången i högre skolan; terre-a-terre, courbette, mezair, balotade, croupade och capriole. Endast få hästar är av naturen fallna för detta, enligt hertigen. Dessa »sangviniska» hästar måste undervisas med ett stort tålmod då deras »böjelse dertil kommer af luft och qvickhet, och all qvickhet är gemenligen fientlig av tvång och aga.»⁴⁰

»Akta dig väl för att utmatta din häst: man måste aldrig på en gång låta honom arbeta mera, an halfparten af det han förmår.»⁴¹ Detta välkända uttalande sägs ursprungligen ha kommit från Pluvinel, som vinnlade sig om att hästen skulle ha en positiv syn på arbetet, och samma motto upprepas av både hertigen av Newcastle och dennes elev Francois Robichon de la Gueriniere (1688–1751) som blir den siste store utläsaren av den gamla klassiska skolan som alltså utmärks av ett rörelseideal som syftar mer uppåt än framåt. Gueriniere gav 1733 ut sitt klassiska verk *École de Cavalerie*.⁴² Boken blev tidigt ansedd som en av de grundligaste i ridkonst, och Gueriniere själv betraktades som den störste ryttaren sedan Pluvinelns tid. Han var Ludvig den XV:s beridare och

hovstallmästare och förestod från 1730 fram till sin död 1751 den kungliga manegen i Tuilerierna, som grundats av Pluvinel.

Gueriniere såg det som sin uppgift att förmedla de grundsatser som formulerats av de la Broue och hertigen av Newcastle – »den bästa ryttaren på sin tid».⁴³ Även Gueriniere framhöll att teori och praktik hörde intimt samman. En riktig teori som styr en praktik fulländar naturen:

...utom teorien blir verkställigheten alltid osäker [...] praktiken i en konst vari kroppen har så stor andel, måste vara oskiljaktig från teorien, emedan denna lärer oss känna hästens natur, anlag, krafter, hvarigenom man utvecklar hans förmågheter och sirlighet, hvilka lågo liksom begrafna i hans stelnade lemmar.⁴⁴

En ryttares främsta egenskaper är enligt Gueriniere att »älska hästen, vara stark, vig och oförfärad, samt hafva mycket tålmod». Han betonar att den styrka han efterfrågar inte handlar om förmågan att med kraft kväsa och skrämma hästen »hvaraf somlige ryttare bröstar sig» och »gör hästen förtviflad och håller honom beständigt i fruktan», utan en med vighet och snabbhet förenad kraft som skapar »otvungenhet, jemnvikt och en skön hållning».⁴⁵

Det finns en spänning i hur hästen beskrivs av såväl hertigen av Newcastle som de la Gueriniere. I vissa passager framställs hästen som ett instrument som betar sig rätt om ryttaren gör rätt. Detta gäller i synnerhet resonemangen om den rätta sitsen. I andra sammanhang, som främst handlar om hästens utbildning, framträder hästen som *person* i högre grad. Hästars olika personligheter och hur de ska

bemötas behandlas omsorgsfullt. Gueriniere talar om hur ryttaren måste lära känna »hästens natur». »Brist på eftergivenhet» hos hästar har yttre eller inre orsaker. Yttre fel är svagheter i rygg och muskulatur, antingen sådana som går att förändra eller är ohjälpliga. Inre fel som »verka på hästens lynne äro; fruktan, slapphet, lättja, otålighet, arghet och ilska, hvartill man äfven kan lägga elaka vanor».⁴⁶ »Rädda» hästar kan aldrig fås till något annat än en »matt och senfärdig lydnad och agar man sådana hästar för mycket blifva de alldeles förskrämda». »Slappa» hästar är försagda och modstulna och kan aldrig fås till en »dristig och rask lydnad». »Lättja återfinns hos dumma hästar», men vissa av dem kan »uppväckas». »Otålighet» är en för hög känslighet, otåliga hästar är svåra att få till en regelmässig gång och de är obekväma. »Arga» hästar blir hämndlystna av straff och måste behandlas mer varsamt. Om de dessutom är modiga och man behandlar dem rätt kan man nämligen få ut mycket ur dem. La Gueriniere skiljer de »arga» hästarna från de »ilskna», som »spara sina krafter blott av elakhet och göra allt med motvilja».⁴⁷ De elaka vanorna har ofta med fel inridning att göra och är mycket svåra att arbeta bort, säger han. »Lömska» hästar är de som fått för mycket aga och lärt sig att »bita, slå och hata människan». Mycket av motsträvigheten hos hästar är alltså människans fel: »[M]ången ryttares okunnighet och elaka lynne danar flere lömske hästar än naturen».⁴⁸

Gueriniere saknar de speciella yrkesmän, »cavalcadours de Bardelle», som förr hanterade de unga hästarna när de togs från lösdrift till att lära sig umgås med människan. Det var personer med stort tålamod som lärde hästarna

att bli lydiga och känna tillit till människan. »Härnade man ännu desse gamla hästälskares kloka förfarande, så skulle man se ett mindre antal halta, förderfvade, motspänstiga och lömska hästar.»⁴⁹ Många pressar sina hästar för snabbt och hårt, »ofta äro de i grund förstörda [i senor och nerfver] just då man tror sig hafva mycket väl inridit dem».⁵⁰ Enligt Gueriniere ska hästar inte ridas in förrän de är sex-sju år, för att de inte ska fördärvas för alltid i ryggar och hasleder.

Känselorganen är det nödvändigaste sinnet att arbeta på vid inridning, man måste upparbeta en känslighet för hjälporna hos hästen. Om inte hästen responderar är det aga i det rätta ögonblicket som galler, så att hästen uppfattar hjälporna som en varning om straff och att »han straffas om han ej rättar sig därefter».⁵¹ Straffen är absolut nödvändiga inslag i dresseringen, men hästen får aldrig straffas »av nyck eller i vredesmod, utan alltid med kall blod». Gueriniere är heller ingen vän av de skarpa stångbetten som »istället för att göra hästen lydig, [bringar] honom i förtviflan»:

Om betslet av sig sjelf hade den underbara egenskapen att göra hästen lydig och sätta god mun på honom, så kunde både ryttare och häst komma färdige ur spormakarens verkstad. [...] det mer kommer an på en god hand än stängen.⁵²

Signifikativt för den ridning som Gueriniere förespråkar är idén att »handen alltid kommer först». Det är genom tygeln man talar om vad man vill. Huvudet och bogarna på hästen kommer först, därför ska också tygelhjälpen komma först, säger han. Det är en stor konst att ha en »lätt, len och sta-

dig hand». Att hålla handen »styfvare än man bör» är det »största fel man någonsin kan hafva till häst». ⁵⁵ Gueriniere är ingen vän av hjälptyglar såsom språngremmen (ett slags fast martingal) som »borde förbjudas», eller den kapsontygel som man fäste i sadeln för att hålla nacken ställd i sidled. Han tyckte heller inte om piggen, ett spetsigt verktyg som användes för att sticka hästen i korset för att få den att sparka bakut. ⁵⁴

Till skillnad från hertigen av Newcastle anser däremot Gueriniere att träning med pelarer är bra, den kan till och med »uppelda» hästar som av naturen är slöa. Här lär man hästarna spansk skritt, flytta bakkdelen och piaff. »[G]e dem smek och de få komma loss» är metoden så fort hästen gör rätt. När väl hästen lärt sig piaffera ska den kunna stå där och göra det tills den får kommando att sluta. ⁵⁵

Det arbete som bedrevs vid ridakademierna när man utbildade hästar och ryttare i dessa mycket avancerade praktiker krävde långsiktighet, tålamod och stora ekonomiska resurser. Det var en verksamhet som endast kunde upprätthållas av en synnerligen privilegierad klass. Den franska revolutionen 1789 markerar på många sätt ett brott när det gäller ridkonstens praktik. Den överklass som upprätthållit renässansens och barockens ridideal förlorade mycket av sin makt och sina privilegier. Den klassiska ridkonstens institutioner, ridakademierna, slutade att fungera. Arvet efter Gueriniere skulle dock leva kvar i liten skala och då främst vid den Spanska Ridskolan i Wien som formellt grundats 1729, men hade varit en ridakademi sedan 1500-talet. ⁵⁶

1800-TALET

Under 1800-talet etablerades ett nytt ridideal. Det fanns starka strukturella faktorer bakom den utvecklingen. Krigets praktik ändrades avsevärt med nya vapen och sätt att kriga. I Napoleonkrigens spår etablerades de stora medborgarstaterna där yrkesarméerna kom att ersättas av stora medborgararméer med särskilda kavallerier. Förebilden var det välldrillade preussiska kavalleriet som under kung Fredrik II på 1700-talet till en början varit mycket framgångsrikt. Det handlade således om att hästkunnande skulle spridas till mängder av rekryter som nu ofta sattes att rida, utbilda och sköta remonterna (de hästar som skulle utbildas). Detta ställde krav på en ny ridning, men också på en ny sorts brukshäst för armén. En medveten hästavel för armén hade inletts i Preussen redan under 1700-talet med trakehnerhästen.

Interaktionen mellan häst och människa fick ett annat fokus. Om ridläran tidigare hade byggt på interaktionen mellan en skicklig beridare, hans högutbildade uppvisningshäst och den speciella och unika relationen dem emellan, handlade det under 1800-talet om att få det att fungera med storskalighet och utbytbara hästar och kavallerister. Rekryter skulle snabbt läras att rida och det författades särskilda ridinstruktioner där varje moment från hur klädseln skulle vara till hur man sitter upp beskrevs utförligt. Remonter skulle effektivt skolas till starka och säkra arméhästar genom periodiskt indelade utbildningar där ingen individuell hänsyn togs. Hästen blev mindre en person och mer ett material.

60 Nu skedde också ett skifte i synen på hästens ideala arbetsform och dess utbildning. En ny krigsidé var att skva-

dronen skulle anfalla i *carriere*, och det gick ju inte med mycket samlade hästar som med höga benrörelser dansade och hoppade på stället. Här krävdes istället snabba individer med rörelsen riktad framåt. Man värdesatte hästar som kunde hålla reda på sina ben i bruten terräng, kunde taxera själva och hoppa rationellt över hinder utan hjälp av rytteren. Kavallerihästen byggde upp en helt annan muskulatur än barockens uppvisningshäst som kanske aldrig i vuxen ålder ens hade rört sig på annat underlag än manegens utjämnade sand. Snabbhet och djärvhet i fält blev nya militära dygder, men då krävdes förstås att kavalleristen kunde kontrollera sin häst. Så var inte alltid fallet och det finns berättelser om hela skvadroner i fullt sken, som blev en lätt måltavla för fienden.

1888 i *Samtal om kavalleri och ridkonst* beklagar den preussiske arméofficeren prins Kraft af Hohenlohe-Ingelfingen (1827–1892) att man ser hästar skena i fält och rekryter som inte kan rida dem. Felet är idén att rekryterna själva ska utbilda sina hästar, menar han. Rekryter ska läras rida genom att longeras på en väl inriden fälthäst, dock ej en häst utbildad i höga skolan då den skulle börja göra »allehanda konststycken» när rytturen sitter fel. »Den viktigaste fördelen härvidlag är [...] att en sådan rekryt sedermera icke kommer att onödigt klämma och plåga sin häst emedan han från första början av sin ridning fått den rätta känslan af huru hästen skall röra sig för att riktigt utföra hvad af honom begäres».⁵⁷ Det krävs minst två års daglig träning under ridlärarens överinseende att få en så pass bra stadig och lugn sits att man kan få rida mer avancerade övningar såsom skolorna och byten.

Hohenlohe skiljer alltså på skolhäst och fälthäst. En skolhäst är utbildad i den höga skolan och dessa finns nu, enligt honom, egentligen endast kvar vid Spanska ridskolan i Wien.

Skolhästen går så att säga på bakbenen. Tyngdpunkten som hos hvarje häst i naturligt tillstånd är förlagd till framdelen är deremot på skolhästen genom konst öfverflyttad till bakdelen. Liksom hvilande på hasarne samt med väl krökt hals, upplyftad nacke och höga rörelser med frambenen får skolhästen icke sträcka ut sig utan måste tagande möjligast minsta mark trafva eler galoppera nästan på stället och detta allt blott med lätt stöd på handen.⁵⁸

Detta är »ridkonstens triumf» men inte bra i fält. Så utbildades fortfarande hästarna i Fredrik den stores kavalleri 1741, skriver Hohenlohe, men nuförtiden behövs en annan häst.

Ett nytt utseendeideal etableras också under 1800-talet. Hohenlohe beklagar hur »fula och oanvändbara» barockens hästar var: »När man ser afbildningar afförre århundradets hästar med deras stora tunga bakdel, tjocka huvud och hals, breda ganascher och jemförelsevis svaga frandel, måste man undra över att sådana djur kunde brukas til ridning».⁵⁹ Men 1600-talets hästmåleri var knappast naturalistiskt. Avbildningarna var starkt idealiserade och skulle så vara, med kraftigt ansatta halsar och övermusklade bakdelar, trådsmala ben och pyttehuvuden med skumfradgande halvöppna munnar.

Hohenlohe förklarar förändringarna i rid- och utseendeideal med hänvisning till krigets förändrade former. Först behövdes hästar med starka bakdelar för att utföra de

konster som utvecklats sedan medeltiden för att undvika fiendens pilar och senare kulor genom levader, piruetter och »allehanda från medeltidens riddartid sig härledande konststycken, hvilka först genom eldvapnens förbättring förlorade sitt värde.»⁶⁰ Nu ska den höga skolan endast läras ut till de mest begåvade vid särskilda centralridskolor, för den får inte dö ut, menar han. Men den är inget för rekryterna i skvadronen. De ska istället lära sig att »tumla» sin häst i det fria. Det innebär att rida enskilt och i alla gångarter och riktningar.⁶¹ Ridhusridning däremot är förkastligt, det leder bara till ett »onyttigt klämmande och plågande af hästarne» och odlar inte de praktiska ryttare som behövs i fält.⁶² Nu var man av kostnadsskäl tvungen att lära remonterna i »afdelning», och det var egentligen inte så bra. De blev hetsiga och odygdiga och lärde varandra ovanor och olater. Hohenlohe upprepar att under Fredrik den stores tid var allt bättre – då utbildades varje remont för sig av en skicklig ryttare.

Hohenlohe är också starkt emot de årliga riduppvisningarna eftersom de uppmuntrar officerarna att lära rekryter och remonter för svåra saker. »[H]ästarna skola, dresserade likt hundar men utan att vara genomarbetade, utföra de rörelser, som ridinstruktionen föreskriver men huru utföra de dem? Slarfvigt, utan att bära sig och utan att taga bakdelen med sig. Följderna af allt detta blifva att hästarna gå bakom handen, få nedbrutna och förstörda senor och sönderslitna munnar samt blifva motspänstiga och istadiga på mångahanda sätt och vis.»⁶⁵

Grundtanken i ridningen och dressyren är nu att »[f]ramåt skola hästarne gå. All förhållning i början af dressyren är origtig och skadlig.»⁶⁴ »Framåt», är den röda tråd som

måste genomgå hela dressyren. Allt ska läras in på raka spår och i raskt tempo först. Hohenlohe är emot alla hjälptyglar och alla försök att tvinga den unga hästen till krökande av halsen. All ridning går ut på att få bakdelen under men från en fri hals, »den bästa hjälptygeln är och förblir den stadige, rätt verkande skänkeln».⁶⁵

Även om rididealet nu hade förändrats menar också Hohenlohe att ryttaren måste ta ett stort ansvar för den makt han har över hästen och att hårda tag endast skapar osäkerhet:

Den som icke ha sjelfkritik – och den kan man icke tillegna sig annat än genom mycken öfning och eftertanke – straffar genast hästen för hvarje felaktighet, således äfven för de fel, hvartill ryttaren sjelf är orsaken, och detta är han i de allra flesta fall. Härigenom gör han hästen mistrogen och osäker om hvad han skall och vad han icke skall göra, hvarigenom han blott blir alltmer motspänstig och istadig.⁶⁶

Han berättar om sin egen ridlärare, som alltid hade »en knif i fickan och då någon blef upphetsad och dervid förgick sig emot hästen, räckte han honom knifven med orden: »stick ned hästen, det är bättre än att plåga honom ». Detta verkade alltid lugnande.»⁶⁷

Sitsen skulle fortfarande vara upprätt. Men i slutet av 1800-talet utvecklades caprilli-sitsen, efter den italienske kaptenen och kavalleriinstruktören Frederico Caprilli (1868–1907). Hästen skulle enligt denne vara som en förlängning av människan och det skulle uppnås genom att hon störde hästen så lite som möjligt. Därför skulle hon ha kortare stigläder och stå upp lätt framåtböjd i dessa när hästen

tog sig fram i terrängen och över hinder. Caprillis idéer om den lätta sitsen var revolutionerande. Tidigare hade man vid hoppning suttit med långa läder och lutat sig bakåt med sträckta tyglar utifrån föreställningen att man då sparade hästarnas framben. Men detta hindrade hästarna från att hoppa med rundad rygg. Caprilli utvecklade sin teknik utifrån studier av löshoppande hästar. Hans idéer hånades först under namn av »apsitsen» och de var så radikala att han avskedades från sin kavalleritjänst. Senare fick han komma tillbaka då hans metoder visade sig vara framgångsrika. Under det tidiga 1900-talet dominerades sedan internationell hopptävlan av italienska kavallerister och den sits som Caprilli själv visade upp vid olympiaden 1906.

1900-TALET

Om ridkonsten vid kavallerierna »förflackades» under 1800-talet – såsom vissa menade – kvarstod alltså den klassiska dressyrens principer och metoder vid den Spanska Ridskolan i Wien.⁶⁸ Enligt Alois Podhajsky (1898–1973), olympisk mästare i dressyr och föreståndare för ridskolan 1939–1965, var det Guerinieres teorier och idéer som »oförfalskade» levde vidare där under 1800-talet, förmedlade av överberidarna Max Ritter von Weyrother, Louise Seeger och Freiherr von Oyenhausen.⁶⁹ I von Holbeins *Direktiv* (1898) för beridarna i Wien talade denne mycket om hur man tränar hästen till jämvikt och liksidighet. Det handlade om att aldrig förstöra hästens bjudning, arbeta med rakriktning och balans, inte överböja, inte tjata övningar och inte gå fram för fort i utbildningen. Det han kallar Campagneridning – ridandet med hästen samlad i alla naturliga gån-

garter, vändningar och volter i fullständig jämvikt – är en förutsättning för ridning i den högre skolan. »Först då allt detta är uppnått får man övergå till konsten, d.v.s. den högre skolan, då man kan tänka sig natur utan konst men aldrig konst utan natur».⁷⁰

Podhajskys ridlära genomsyras av en praktisk klokhet och omsorg om hästen, där det hela tiden betonas att det är ryttaren som, genom sin känslighet för olika individer och skolningen av sitt omdöme, har ansvaret för att en god interaktion ska uppstå. Ridkonsten är bildande för människan, eftersom »[d]ess grundsatser samtidigt [kan] tjäna som riktlinjer för livet i övrigt». Man kan alltså utveckla sin vishet, sitt omdöme och sin dygdighet genom samvaron med hästen. Hästen är en fostrare som »lär människan självbehärskning, konsekvens och förmågan att sätta sig in i en annan varelses sätt att tänka och känna». Podhajsky talar om att även ryttaren ska vara en »god fostrare», väl bevandrad i språket mellan »det ledande (ryttaren) och utförande (hästen) väsendet».⁷¹ Detta »språk» handlar om hjälper och straff. Hjälperna fungerar på hästens sinnen – synen, hörseln och känseln. Av dessa är de två senare viktigast. Hur man kommunicerar med rösten, den mjuka lugna eller hårda stämman, spelar stor roll. Allra viktigast är känseln – en väl uppövad känslighet för tyglar och skänkel.

Podhajsky gör dessutom en viktigt tillägg som jag inte sett så omsorgsfullt beskrivet tidigare: »Jag skulle gärna vilja bifoga ännu ett medel till dessa båda, *belöningen*, och till och med ge det rangen före straffet.»⁷² Belöningen erbjuder en stor skala av möjligheter, då »en belönad häst är ivrig att åter göra rätt». Han beskriver noggrant vilket slags reflek-

terande tänkande som bör omge belöningen. Det handlar om att ge den vid exakt rätt tillfälle och om att anpassa dess form efter vilken individ man arbetar med och var i arbetet man är. »Speciellt sensibla och ömma varelser är tillfredställda bara genom en smekning, medan andra, mer materialistiska individer föredrar gunster i form av socker eller andra godsaker framför ömhet. Av sätten att använda straff och belöning kan man även sluta sig till ryttarens själsliga läggning och karaktär.»⁷⁵

Människan bör således reflektera noggrant över sin egen karaktär – och sitt humör – när hon utdelar såväl straff som belöningar. Podhajsky talar om en »tänkande ryttare» som tillsammans med sin moral och sitt praktiska kunnande tränger sig in i ridkonstens teori. Han uppmanar ryttaren att begrunda ordet »hjälper»:

Ryttaren ska hjälpa hästen att förstå honom. Det betyder att hästen aldrig får bli rädd för hjälperna och att ryttaren måste uppbringa tillräckligt med tålmod tills hästen förstår honom riktigt. Han måste exakt känna till hjälpernas art och verkan och använda dem konsekvent utan att visa sitt ev. dåliga humör. Att konsekvent kunna följa dessa fordringar hör till de dygder en bra och framgångsrik ryttare måste besitta.⁷⁴

Hästen beskrivs som ett djur vars hela livsvärld påverkar den. Alltså kan en hur skicklig ryttare som helst misslyckas med sin häst om den far illa i sin övriga tillvaro. »Rå eller oförnuftig behandling i stallet kan göra en häst ovillig vid utbildningen [...]. Det är oerhört viktigt för ryttaren att han iakttar hästens förhållanden i stallet och gentemot skötaren

om han vill fordra ett perfekt resultat av hästen». ⁷⁵ Podhajsky utgår alltså ifrån att hästen mår bäst i en värld där den finner sammanhang och mening. Ju mindre motsägelsefullheter det finns i dess tillvaro – dess bättre. Därför ska också varje fysisk kamp med hästen undvikas – så att hästen aldrig »förleds att komma underfund med sin styrka och använda den mot människan». ⁷⁶

AVHÄSTNING OCH ÅTERHÄSTNING

I början av 1900-talet hade hästen fortfarande en stor roll i samhället. Den användes i skogs- och jordbruk samt i transporter och i armén. Toppsiffran vad gäller antalet hästar i Sverige uppnåddes 1920 med 720000 hästar, till del en effekt av den stegrade internationella efterfrågan på hästmateriel som det första världskriget förde med sig. ⁷⁷ Från 1950-talet började avhästningen i och med att traktorn kom att ersätta hästarna, och rationaliseringarna av jordbruket tog fart. Fram emot 1950-talet var hästens roll i lant- och skogsbruket så gott som överspelad. Armén avhästades och motoriserades också snabbt. ⁷⁸ Många utmönstrade kavallerihästar hamnade på de ridskolor som började växa fram vid samma tid. Under 1970-talet nåddes den lägsta nivån för antalet hästar i Sverige, färre än 60000. Att jämföra med i dag då det finns uppemot 400000 hästar. ⁷⁹

Under 1970-talet inträdde en avgörande förändring i hästhållningen. Nyttohästarna minskade och fritidshästarna ökade. Det avspeglar den ökade fritidskonsumtionen överlag. Idag återfinns de flesta hästar i en upplevelseekonomi – på ridskolor, i trav- och galoppträningsstall, i kommersiella turistverksamheter eller som privatägda sport- eller

mullehästar. I samband med dessa förändringar kan man se att hästarbetet också kodats om i relation till genus. Idag kopplas arbete med hästar till kvinnor och kvinnlighet, man kan säga att det är feminint genuskodat. Men i det äldre samhället där hästen var ett nyttodjur var arbetet med den klart maskulint genuskodat. Kvinnor skötte kor och höns, men hästen tillhörde den manliga sfären och var husbondens ansvar och stolthet. Liksom under barocken då uppvisninghästarna alltid var hingstar som reds av män av börd, var hästen även i det gamla bondesamhället en maskulint kodad stil- och statusmarkör. Den visades upp välryktad under kyrkfärder och stadsresor.⁸⁰ Idag domineras istället verksamhet och konsumtion vid ridskolor samt fritidshästägandet av kvinnor.

Huruvida och i så fall på vilka sätt den nya genuskodningen av arbetet med hästen hänger samman med det skifte i attityd till interaktion med hästar som markeras av genomslaget för »natural horsemanship» (NH) mot slutet av 1900-talet finns det ännu ingen forskning om. Det torde likaväl kunna ses som en effekt av ett ökat miljömedvetande och en tilltagande uppmärksamhet på naturen och djurens rätt som präglar samma tid. De ideal kring interaktion med hästen som kommer till uttryck under begreppet NH kan sägas avspegla fler tendenser i det avslutande 1900-talet: en längtan efter ursprunglighet och ett slags sökande efter autenticitet och »det naturliga». Filosofin bakom NH är att människan ska »härma» djurets språk, och bli en flockledare som betar sig på hästars vis. Därmed kan hon utöva ett ledarskap som »naturligt» accepteras av hästen. Med sitt förnuft analyserar alltså människan hästens sociala språk,

gör sig till uttolkare av det och praktiserar det i relation till djuret. Idéer och tekniker från NH har fått ett genomslag i många hästsammanhang och bidragit till ökad kunskap och säkerhet. Men dess utövare har också fått kritik för en övertro på metodik och ett alltför starkt fokus på hästens underkastelse.

1990-talet markerar ett genomslag för djuretiskt tänkande. Dess frontfigur, utilitaristen Peter Singer gick i det uppmärksammade verket *Animal liberation*, tillbaka på Jeremy Benthams (1748–1832) resonemang om att djur kan känna lidande.⁸¹ Singer menar att mänskligheten ägnar sig åt en »speciesism» som inte går att rättfärdiga. Om vi tillerkänner djuren förmåga till lidande – hur kan vi då tillåta att de lider på grund av de levnadsomständigheter som vi placerar dem i, med argumentet att de tillhör en annan art? Singer hävdar att alla varelser som kan känna lidande ska ges samma omsorg. Denna etiska diskussion löper in i vår egen samtid och har bland annat lett till nya lagar och direktiv för hästhållning som bygger på idén att hästens naturliga behov och beteenden måste tillfredsställas åtminstone till en viss grad.

Ett mått på västerlandets ackumulerade rikedom är det faktum att allt fler har möjlighet att införskaffa en häst. Men hästköpet balanseras inte alltid av tillräckliga kunskaper om hästhållning, varför många hästar idag far illa, inte på grund av medveten underlåtenhet utan av okunskap. Under 1990-talet kom en diskussion om att mycket praktisk och teoretisk kunskap kring häst som förr funnits i de kollektiva hästmiljöerna under en stallmästare, riskerade att gå förlorad. Och det innebär stora risker då hästhållning kräver

mycket kunskap för att hästen inte ska misskötas eller bli en fara för omgivningen. I Sverige skedde nu en akademisering av häst- och ridkunnande via etablerandet av hippologutbildningarna som ett sätt att bevara, fördjupa och förnya kunskaperna, och samtidigt ge dem ökad legitimitet.

Under 1990-talet väcktes också ett intresse för gamla ridtraditioner under namn som akademisk ridning, barockridning och westernridning. Diskussioner och konflikter om vilken sorts ridning och rörelseideal som ska kallas de »klassiska» och vilka som är bäst för hästen uppstod. Är det den moderna dressyrridningen, med sina rötter i kavalieriridningen eller är det den skola som framförallt de la Gueriniere har kommit att bli en ikon för? Eller är det westernhästens ekonomiska och avslappnade rörelseideal som är det bästa för hästen? Inte sällan kan man utläsa kraftiga meningsskiljaktigheter mellan olika »skolor», med starka företrädare för de olika inriktningarna. Min egen läsning av olika äldre texter ger vid handen att de olika rörelseidealen till trots är det ändå mycket som är gemensamt. Ryttaren ska ha en lodrät sits och hästen ska arbeta genom hela kroppen, vara balanserad, kunna bära sig, sätta bakdelen under sig och arbeta med ryggen. Den ska vara avspänd, lösgjord och harmonisk.

Bent Branderup, känd företrädare för akademisk ridkonst idag, menar att den största skillnaden mellan den ridning han förespråkar och dagens tävlingsdressyr är just att i den senare ska hästen »skjuta mer än den bär». Enligt Branderup balanserar då inte hästen sig själv utan »bärs av ryttarhanden som av ett femte ben». ⁸² Han anser också att föreställningen om »schvung» så som den bedöms och poäng-

sätts i tävlingsdressyren (som en kraft som skjuter mot handen) snarare skapar en spänning i hästen som han beskriver som »den största hästdödaren, eftersom spänningen skadar muskler senor och leder».⁸⁵ Dagens infekterade debatt om roll-kür eller »rund och låg» är ytterligare ett exempel på de starka känslor som är i svang kring de olika rididealerna och ideologierna.

Synen på hjälperna skiljer sig också åt. Inom akademisk ridkonst är indirekta tygeltag påbjudna, i andra skolor är de inte tillåtna. Men det kanske har mindre att göra med att det ena är »bättre» än det andra, utan avspeglar traditioner som uppstått på grund av behovet av enhandsfattning eller inte. Hästar har ju faktiskt både fantasi och omdöme – de lär sig att bli känsliga och lydiga för de signaler som ges till dem om de är konsekventa och den rätta responsen belönas. Liksom människor har de kapacitet för att lära sig olika språk. Kanske är det därmed mindre intressant att ägna möda åt att diskutera vilket signalsystem av hjälper som är det rätta och mer intressant att analysera på vilka sätt en ryttare kan utveckla en känslig, mjuk, medveten, konsekvent och ögonblicksvick hjälpgivning i samverkan med den individuella hästen.

2000-TALET

Den tilltagande individualiseringen i vår egen tid har lett till att allt fler ytor för självprojicering uppstår. Hästen har blivit en sådan yta. Hästen och interaktionen med den blir en utsträckning av det individuella projektet. Samtida boktitlar som; *Rida i harmoni*, *Den inre ryttaren*, *Att förstå hästar*, *Dansa med hästar*, *Hitta magin* och *Ridning och*

rädsla, vittnar om föreställningen att en individuell upplevelse tillsammans med hästen ska generera lycka, harmoni, tillfredsställelse och självförverkligande.

Hästen är på många sätt en idealisk yta för människans projektioner och en katalysator för känslor. Därför är det inte förvånande att den plockas upp i coachingkulturen. Coachboken *Den inre ryttaren – tänk rätt och rid bättre* fokuserar på just det faktum att ridningen för nutidsmänniskan blivit ett projekt bland andra individuella projekt som man ska »lyckas» med.⁸⁴ Den kan då också generera känslan av ett personligt misslyckande. Författaren ställer en viktig fråga: »Hur kan ridkvaliteten bli så viktig för oss att den orsakar ångest, ilska, nedstämdhet och att vi tvivlar på oss själva? I ett samhälle där vi blir värderade utifrån vad vi presterar blir varje handling lätt ett sätt att definiera sitt egenvärde».⁸⁵

Ett ledmotiv i boken är att i det coachande ledarskapet med hästen »hålls känslorna i schack». Idealet tycks vara att »känna» mindre genom att »tänka rätt». »Ryttare som är naturliga auktoriteter är ofta inte så känsliga och de som naturligt är känsliga är inte vanligtvis auktoriteter», skriver Löfgren. Här befinner vi oss långt ifrån Podhajskys »tänkande ryttare» som just *använder* känslan och inlevelsen till att förbättra interaktionen med hästen. Löfgren tycks mena att känslan spelar oss olika spratt och ska förläggas någon annanstans medan ryttaren utvecklar olika tanketekniker för att förhålla sig lugn på hästen.

Men är det inte istället just en reflekterad och uppövad känsla som behövs i ridningen? En naturlig auktoritet i hästsammanhang har ofta en väl utvecklad känslighet, för

att avläsa olika situationer och hästar och skapa kreativa lösningar på problem. Det är inte en blödig, sentimental eller överkänslig person som mest är intresserad av sig själv, utan en person som använder sin känslighet för att tolka och förstå andra. Därför är det intressant att i denna artikel ha kunnat visa att just i de sammanhang genom historien där den praktiska kunskapen om hästen har utvecklats till mästartnivåer, går denna kunskap så gott som alltid hand i hand med en omsorgande och respektfull syn på hästen där känslan spelar en avgörande roll.

*

Sammanfattningsvis kan man se att det fram till 1970-talet har varit de militära behoven som i hög grad styrt ridkonstens utveckling och förändringar i Europa. Rididealen har förändrats i relation till hur krigskonsten och den militära organisationen har ändrat form. Förändringarna mellan 17- och 1800-talet hade en paradigmatiske karaktär, även om flera grundidéer kring hur hästen ska arbeta var desamma. Under det sena 1900-talet har det skett en explosion av – inte sällan stridande – teorier, traditioner och ideologier kring hur ridning och hästhantering ska gå till. Alla de olika skolorna förespråkar dock, de utseendemässiga skillnaderna till trots, samma grundläggande ideal: En avspänd, självbärande, balanserad häst som arbetar med ryggen och vill samverka med människan.

Hästen är inte längre den typ av tjänare till människan som genom århundradena i tusentals legat döda och döende på de europeiska slagfälten, utspridda i leran mellan stu-

pade och sårade soldater. Idag tjänar istället hästen som elitidrottare, ridskolekung, mulleälskling, barockhäst eller sporthäst. Inte minst har den i det senkapitalistiska tjänstesamhället fått ett flertal nya funktioner där den fungerar som katalysator och metafor för det mänskliga känslö- och symbollivet i olika sammanhang, såsom i hästunderstödd terapi eller ledarcoachning. Idéer och kunskaper om hästen vävs samman med psykiatriska diskurser eller managementkulturens specifika språkkultur. De kulturella överbyggnaderna kring hästen utvecklas och förmeras i snabb takt. Men hästen är och förblir densamma – tålmodig, försökande och helt omedveten om alla de föreställningar, idéer och motsättningar den är upphov till.